

Rezia romana – il Grischun dad oz sco part da l'Imperi roman

■ L'onn 15 avant Cristus han ils Romans conquistà las regiuns al nord da las Alps. Qua tras è era il Grischun dad oz vegn integrà en l'Imperi roman. Grondas parts dal chantun odiern èn vegnidas attribuidas a la provinza Raetia. L'epoca da la Rezia romana tanscha da l'emprim tschientaner a. C. fin al temp da la Currezia (ca. 500 s. C.). La Rezia vegn menziunada per l'emprima giada var 150 onns avant Cristus. Fin l'onn 15 a. C. n'enconuschevan ils Romans betg questa regiun autalpina abitada da pievels (Barbars, Rets) che invadevan adina puspè la regiun bainstanta da Com.

Las paucas infurmaziuns davart la Rezia romana, furnidas da funtaunas scrites, descrivan quella sulettain or da l'optica romana. La repartiziun da las numerusas funtaunas archeologicas correspunda per part a la spessezza da la colonisaziun actuala e cun quai a l'intensità da las exchavaziuns. Dals ca. 230 lieus da chat dal temp roman en il Grischun èn ca. 25% colonias, 6% fossas ed ils ulteriurs pertschiens chats singuls, oravant tut da munaidas.

La structura dal spazi natural dal Grischun ha provocà ina separaziun da las regiuns colonisadas tenor valladas, en las qualas èn s'unidas tradiziuns regiunalas ed influenzas estras. Durant ils 500 onns dal domini roman è sa sviluppada en questas regiuns ina cultura romana cun differents substrats indigens ch'ins ha pir cumenzà a perscrutar. Las vals grischunas orientadas vers l'ost ed il vest s'avran vers il spazi alpin oriental. En il temp imperial tempriv e surtut en l'antica tardiva existivan fermes lioms cun l'Italia dal Nord. Da l'emprim tschientaner tardiv fin il terz tschientaner èn las vals alpinas dal nord sco era l'ulteriura Rezia Occidentala s'orientadas pli fitg vers l'economia da las provinzas romanas dal nord-vest, quai che resorta tranter auter da la vaschella importada (*Terra sigillata*). La basa da viver furmavan anc adina las ritgezass da la terra – oravant tut il fier, ma era il cristall ed il lavetsch – sco era il transport da martganzia, l'utilisaziun da las pastgiras, la selvicultura e l'agricultura. Impurtantas colliaziuns dal sid al nord manavan sur il S. Bernardin, il Set ed il Güglia en la Val dal Rain al Lai da Constanza ed al Danubi; quests passadis alpini n'avevan dentant betg la medem'impurtanza sco il Brenner u il Grond S. Bernard. Chats romans cumparan era a las rutas dal Lucmagn, da la Greina, dal Spleia e dal Bernina. L'«Itinerarium Antonini», in register da las vias romanas, e la «Tabula Peutingeriana», ina copia medievala d'ina charta romana, inditgeschan las vias probablamain charrablas sur ils pass dal Set, dal Güglia e dal Spleia.

Dals emprims contacts fin a la conquista da las Alps (15 a. C.)

Tenor ils chats archeologics eran abitadas la plipart da las vals alpinas grischunas gia avant l'occupaziun romana (emprim tschientaner a. C.). Contacts cun l'Italia sa laschan cumprovar en rars cas era per il nord da las Alps, per exempel tras chats da munaidas padanas a Cunter (Surmeir) e da vaschella fina a Cuira. Las emprimas funtaunas scrites descrivan ils abitants da las vals alpinas solitamain sco rotschas da brigants selvadis. L'onn 44 a. C. aveva Lucius Munatius Plancus pudì festivar (en Gallia?) in triumf *ex Raetis*, tuttina è l'entir territori alpin, inclus las trasversalas da l'Italia al Danubi Superiur, vegnì suttaless al domini roman pir suenter la campagna militara da Drusus e Tiberius (15 a. C.). Perditga da quai dattan oravant tut ils chats a las rutas dal Set e dal Güglia, numnadamain a Buond, sin il Pass dal Set, a Suagnign (Padnal) ed a Casti. Vers nord manavan la ruta dal Lai Rivaun ed ina via al Lai da Constanza. La populaziun indigena sa lascha strusch definir causa difficultads da datar ils chats indigens e probablamain era causa la cesura demografica da l'emprim tschientaner a. C., rinforzada

Via romana tras la Viamala.

FOTO: SERVETSCH ARCHEOLOGIC

tranter auter tras la recrutaziun sfurzada da truppas militaras (*Cohortes Raetorum et Vindellicorum*).

Temp imperial tempriv e mesaun

Il text dal Tropaeum Alpium, in monument erigi l'onn 7 u 6 a. C. en onur dad Augustus a Monaco en vischinanza da La Turbie (a ca. 480 m autezza) relata da la conquista da las Alps e menziunescha plirs pievels dal territori grischun odiern conquistads tras ils Romans. Fin enturn ils onns 20–40 a. C. furmavan il Vallais ed il Grischun, ensem cun la regiun prealpina bajuvara, in'unitad administrativa sut in praefectus *Raetis Vindolicis Vallis Poeninae et levis armaturae*, entant che las vals dal sid faschevan part da las regiuns italicas X e XI. La provinza *Raetia et Vindelicia*, numnada pli e pli en sia furma curta Raetia, era vegnida separada probablamain gia sut l'imperatur Tiberius (14–37), il pli tard però sut l'imperatur Claudius (41–54). La dumonda, schebain Kempten (*Cambodunum*) è stada l'emprim la chapitala da la Rezia romana, remplazzada pir suenter intginas generaziuns dad Augsburg (*Augusta Vindellicorum*), avanzada ad in *municipium* en il segund tschientaner, n'è betg anc

sclerida. Ils lieus centralis a l'ost da la provinza dad 80 000 km² eran Kempten, Briganza (*Brigantium*) e Cuira (*Curia*). Gia en l'emprim tschientaner s. C. rendevan questas trais citads quasi simultanain omagi als prinzis imperialis – quai che suttastrigta dal reminent l'impurtanza da Cuira –, demussond qua tras lur loialtad visavi l'Imperi roman. Ils edifizis romans da las citads da Kempten e Briganza èn perscrutads meglier che quels da Cuira, nua ch'ins ha scuvert en il Welschdörfli, a la riva sanestra da la Plessur, bajetgs publics e privats. Sco a Briganza cumpiglian era quels surbajegiadass lung la via da transit. Cuira ha ina posiziun tipica per citads romanas: da qua sa spartivan las diversas vias per ils pass grischuns e qua cumenzava probablamain era la navigaziun sin il Rain vers il nord. Ils bogns, ils martgads, las chasas da commerzi, las sustas, ils tipics edifizis lunghegs che servivan d'abitadis e d'interpresas da mastergnanza sco era ils imports documenteschans la funcziun da center da la citad. Cumprovà è medemamain in post militar che dueva garantir la segirtad dal traffic. Funtaunas scrites davart il status giuridic da Cuira mancan; enconuschentschas pli novas fan

pensar ad in *vicus*. A partir dals onns 10–30 s. C. è s'augmentà il dumber da culegnas e da chats en las vals principalas

Relicts da l'invasiun romana tras il Surmeir.

FOTO: SERVETSCH ARCHEOLOGIC

dal Grischun. Fin alura èn vegnidas construidas las chasas era a Cuira a moda tradiziunala, vul dir en lain u sin fundaments da mirs sitgs. Dapi la mesadad da l'emprim tschientaner cumparan però pli e pli edifizis cun mirs da maula e cun tetgs da tievlas u da crap. En las vals grischunas s'alingsiavan lung la via culegnas che sumegliavan vitgs, e quai sin tuttas autezzas sur mar (p. ex. Roveredo, 300 m; Maiavilla, 515 m; Zernez, 1500 m). Las culegnas vegnivan construidas cun preferenza sin terrassas exponidas al sid u al sidost e situadas savens aut sur il flum. Perscrutada il meglier è quella rurala da Riom, construida sur precursuras dal temp da fier ed abitada cuntinuadamain, cun almain duas curts confortablas circumdadas d'in mir che devan sut-tetg era a viandants. Talas curts tschindcladas paran d'avair gi' ina funcziun particulara sco lieus da repaus a las rutas da transit. Insumma anc betg perscrutada è l'utilisaziun da las alps presumada per quell'epoca.

Antica tardiva

Chats da munaidas en la Val dal Rain Alpin ed a Cuira ed orizzonts d'incendis laschan presumar era per il Grischun temps turbulents a la fin dal terz tschientaner. Suenter la reforma imperiala tras Diocletian (284–305) è passada la Rezia a la prefectura itatica ed è vegnida dividida, probablamain dal temp da Constantin (306–37), en las provinzas *Raetia prima* (chapitala: l'emprim *Brigantium*/Briganza, dapi il 5avel tschientaner (?) *Curia*/Cuira) e *Raetia secunda* (chapitala: *Augusta Vindellicorum*/Augsburg).

Las duas provinzas reticas vegnivan administradas mintgamai dad in preses (*praeses*); il commando militar aveva dentant per omaduas provinzas in *dux* staziunà probablamain ad Augsburg. A l'appartegnentscha da la Rezia a la prefectura itatica ed a l'orientaziun vers il sid correspundan tranter auter era ils imports da vaschella da l'Africa dal Nord e da ceramica cun glasura verda da l'Italia dal Nord; autra rauba deriva dal nord-vest, sco la Terra sigillata da l'Argonne.

Tenor la legenda duai son Gliezi avair missiunà en Rezia a la fin dal segund tschientaner suenter Cristus. Il passadi da la religiuin antica al cristianissem è però cumprovà archeologicamain pir en il temp roman tardiv, cura ch'ins ha erigi a Cuira, Panaduz ed Aschera edifizis sacralis, bajetgs memorialis e santeris dal cristianissem tempriv. Tant a Cuira sco en las vischnancas da las valladas reticas èsi da presumar pravendas adina pli grondas a partir dal quart tschientaner. La sedia episcopala a Cuira para d'esser vegnida fundada vers la fin dal quart tschientaner, ed a partir da l'onn 451 è attestà cun Asinio l'emprim uvestg da Cuira. Il passadi al cristianissem na signifitgescha betg la fin da tut ils lieus cultics anteriurs, sco per exempel in cuvel en vischinanza da Ziràn che serviva senza dubi en il quart e probablamain era anc en il 5avel e 6avel

tschientaner a l'aduraziun d'ina divinitad nunenconuschenta.

Sper las culegnas avertas, sco quellas dal Welschdörfli a Cuira, da Riom u d'Aschera, èn vegnids construids a partir da la fin dal terz tschientaner s. C. era abitadis e fortificaziuns sin collinas e crests inaccessibles, en plirs cas era en lieus cun rechats dal temp da fier. L'abitadi il pli enconuschent sper il chastè strusch perscrutà da la Curt a Cuira è quel fortifitg da Castiel-Carschling. Da turs e chastels vegnivan controllads puncts impurtants, sco la Motta Vallac/Salouf u Schiedberg/Sagogn. Tenor rechats archeologics èn svanidas plaun a plaun las structures da construi romanas a partir dal 5avel tschientaner. Simplas construziuns da lain han remplazzà successivamain ils edifizis cun mirs da maula (per exempel a Castiel e Riom); in'exceptiun fan las baselgias sco era singuls edifizis profans represchentativs. Bliers lieus èn però vegnids colonisads vinavant cuntinuadamain d'ina populaziun da lingua romana.

Stefanie Martin-Kilcher

Statuetta da Mercur, chatta-da a Cuira. FOTO: MUSEUM RETIC

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.